

LBRIS

We know
books

BERKELEY

Empiristul ingenios

Luis Alfonso Iglesias Huelga

LITERA
București

CUPRINS

Berkeley, empirismul ca virtute sau virtutea empirismului	9
Viața și opera	13
O viață neliniștită, dar coerentă	13
O operă coerentă, dar neliniștitoare	16
Secolul lui Berkeley	19
Glorioasa Revoluție: libertate, toleranță și splendoare	19
Reversul tenebros al Glorioasei Revoluții	22
Swift și Berkeley, două moduri de a se împotrivi nedreptăților în Irlanda secolului al XVIII-lea	27
Vocile și ecourile: Iluminism, știință și empirism	31
Iluminismul după model englezesc	31
<i>Paradisul fără vicii, conform lui Alcifron</i>	36
Știința, motorul empirismului	39
<i>Geniul lui Newton</i>	42
Empirismul britanic: un <i>gentleman</i> al cunoașterii	43
Gândesc, deci cred: problema cunoașterii și cunoașterea ca problemă	57
<i>Ochii minții</i>	63
Sfârșitul este începutul: sunt perceput, deci exist	64

Ce ne spune <i>Tratatul?</i>	66
<i>Esse est percipi</i>	68
<i>Principiile cunoașterii</i>	74
Materia, nu, mulțumesc: <i>Trei dialoguri</i>	
<i>între Hylas și Philonous</i>	76
„Asasinatul“ lui Malebranche	79
Liber-cugetători, nici atât: Berkeley cel mic	82
<i>Împotriva liber-cugetătorilor</i>	86
Este știință, pentru Dumnezeu!	89
Eu sunt eu și matematica mea	89
Totul pentru Newton, dar fără Newton	95
Berkeley, Einstein și teoria cuantică, pe cât	
de ciudat ar părea	97
<i>Siris</i> , testamentul filosofic al lui Berkeley	100
<i>Soluții alchimice</i>	105
Balconul literar al lui Berkeley:	
dialoguri literar-filosofice	107
Berkeley și Samuel Johnson: schimb	
de corespondență	107
<i>Berkeley despre Berkeley: dulce vita în Italia</i>	114
Berkeley, Borges și Bioy Casares:	
poezie și fantezie	116
Berkeley în cinematografie: <i>Viața interioară</i>	
a lui Martin Frost, empirismul de film	119
Epilog: patru însemnări și o înmormântare	123
<i>Opere principale</i>	127
<i>Cronologie</i>	133
<i>Indice de nume și concepte</i>	139

Berkeley, empirismul ca virtute sau virtutea empirismului

De multe ori, fără să ne dăm seama, ceea ce este fascinant și ceea ce ni se pare irelevant sunt într-o strânsă legătură. Fascinant la George Berkeley este că și-a păstrat individualitatea gândirii, deși era prins între două mari personalități ale filosofiei britanice empiriste, John Locke și David Hume. Ceea ce este irelevant este faptul că puțini l-am menționa pe Berkeley dacă ni s-ar cere lista preferată de gânditori. Ideea pe care obișnuim să o avem despre George Berkeley este aceea a unui obscur filosof empirist care a trăit în epoca a doi giganți. Spunea cugetătorul neoplatonic al secolului al XII-lea Bernardo de Chartres că în ipostaza de cititori ai clasicilor suntem precum piticii pe umerii giganților și că putem vedea mai mult și mai departe de ei, nu datorită ascuțimii vederii noastre, nici datorită mărimii corpului nostru, ci pentru că suntem ridicați de marea lor înălțime. În acest caz, umerii giganților Hume și Locke au împiedicat vederea adevăratei dimensiuni a celui care nimerise să stea între ei.

George Berkeley a reprezentat, conform spuselor profesorului José Manuel Bermudo, latura slabă a empirismului, precedat de figura istorică a lui John Locke și urmat de enormitatea critică a lui David Hume, scepticul care a fost capabil, nici mai mult, nici mai puțin, de a-l trezi pe însuși Immanuel Kant din „visul său dogmatic”. Cu toate acestea, spre deosebire de Kant, Berkeley a răscolit rănilor metafizice ale gândirii, mintea, imaginația și ideile, și chiar a avut viață și istorie. Afirmatia sa cu accente poetice „Cursul imperiului se îndreaptă spre vest” a devenit populară printre coloniștii nord-americani care au emigrat spre coasta Pacificului; orașul Berkeley și, drept urmare, celebra sa universitate i-au preluat numele în semn de recunoștință pentru cuvintele sale care preziceau că viitorul civilizației occidentale va trece prin America.

Dincolo de ideile preconcepute și de percepțiile stereotipice, putem afirma că ne aflăm în fața unui empirist deosebit. Cineva care s-a separat de Newton prin argumente serioase și a devenit predecesorul propunerilor lui Albert Einstein, care a apărut existența unei bănci centrale pentru a evita crizele economice și care s-a împotrivit colonialismului englez în Irlanda. A fost un mare scriitor care a criticat cultura luxului deoarece dădea naștere inegalităților și care s-a implicat în fabricarea unui tratament capabil de a vindeca epidemiile care devastau o Irlanda îngropată în mizerie. Poetul Alexander Pope a spus despre Berkeley că era înzestrat cu toate virtuțile care existau sub cer, deși, neîndoielnic, avea și multe din defectele care existau sub același cer.

Gândirea sa nu trece neobservată pentru filosofi și scriitori de talia lui Samuel Johnson, Adam Smith, David Hume, Immanuel Kant, Arthur Schopenhauer, Lenin, Bertrand Russell, Jorge Luis Borges, Adolfo Bioy Casares și Paul Auster. A fost un

apologist care a combătut liber-gândirea, dar sub haina eclezastică de episcop anglican trăia un filosof capabil să inoveze în multe domenii și să deschidă calea în altele, de câteva ori chiar plătind pentru asta.

Marea originalitate a lui Berkeley consta în a duce empirismul lui Locke până la idealism. Și a făcut-o cu scopul de a pune teoria cunoașterii empirismului în slujba teismului pornind de la o premisă inovatoare: ceea ce înțelegem sunt ideile și toate sunt individuale, dat fiind că ne este imposibil să ne formăm idei abstracte. Critica sa empiristă a fost radicală în ceea ce privește materia. Și propunerea conform căreia putem descoperi experiența noastră personală a lumii a declanșat o dezbatere pasionantă în legătură cu teoria cunoașterii care s-a menținut în timp.

A ști cum și de ce acest pastor anglican ocupă un loc în istoria gândirii filosofice este scopul acestui eseu mai adâncit în context decât în text, departe atât de laudă și de elogiu, cât și de clasificarea facilă. Vom încerca să explicăm motivele care l-au determinat pe filosoful italian Mario Dal Pra să afirme că George Berkeley a fost „cel mai important gânditor britanic din prima jumătate a secolului al XVIII-lea”. Și, mai ales, ca un autor dedicat unui proiect apologetic, adversar constant al ateismului și al materialismului, convins că liber-cugetătorii reduc și degradează natura umană la nivelul cel mai de jos și meschin al vieții animale, a putut fi considerat de către Bertrand Russel – marele logician și matematician al secolului XX – drept un gânditor care argumentează într-un mod ingenios, semnalat de filosoful științei Karl R. Popper ca precursor al fizicienilor Ernst Mach și Albert Einstein.

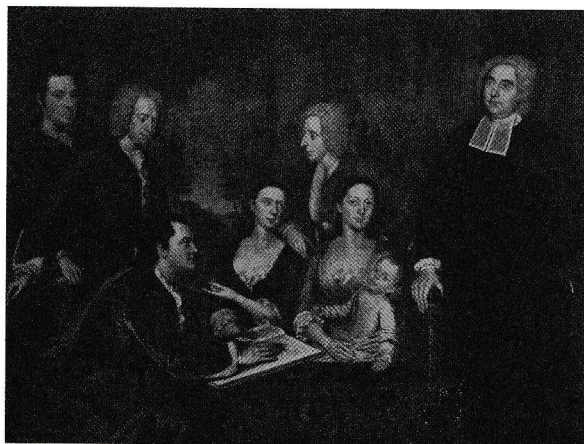
Viața și opera

O viață neliniștită, dar coerentă

George Berkeley s-a născut pe 12 martie 1685 în orașelul Kilkenny, situat la mai puțin de o sută de kilometri la sud-est de Dublin, cunoscut drept „orașul marmurei“, datorită tipului de piatră care decora multe dintre clădirile sale. Elev precoc, după ce a învățat la o școală locală, la cincisprezece ani a intrat la Trinity College din Dublin, încă marcat de stilul scolastic, fapt ce nu l-a împiedicat să formeze în 1705, împreună cu alți colegi, un grup de studiu despre noile teorii filosofice și științifice ale lui Robert Boyle, Isaac Newton și John Locke.

În 1709 Berkeley a devenit preot și a început serviciul public. În acel moment Irlanda era supusă stăpânirii britanice și trecea prin grave probleme economice cauzate de conflicte politice și religioase, provocate de controlul pe care minoritatea protestantă o exercita asupra majorității catolice. În 1712 a vizitat Anglia și, trei ani mai târziu, la Paris, l-a cunoscut pe Nicolas

Portretul familiei
lui George Berkely,
realizat de John Smibert

Malebranche, discipolul lui Descartes, fondatorul ocazionalismului metafizic care atât de mult îl inspirase. După o lungă călătorie prin Italia, în 1720 s-a întors la Londra în plină criză economică. În 1721 a obținut doctoratul în teologie, devenind profesor la Trinity College din Dublin. Acolo avea să predea filosofie, teologie, greacă, ebraică înainte de a fi numit rector¹ al catedralei din Derry.

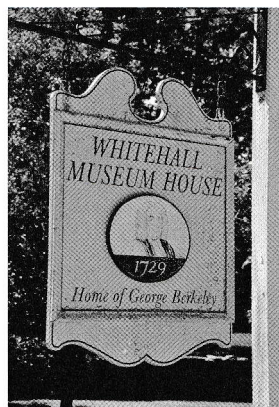
Între timp, a conceput proiectul de instruire a indigenilor și coloniștilor în America prin intermediul unei universități pe care dorea să o înființeze în Insulele Bermude, loc în care el credea că ar fi mult mai ușoară misiunea de apostolat cu persoane care nu fuseseră încă molipsite de viciile europene, precum cel al zgârceniei. Își dorea cu ardoare să îi educe „în insulele văratice” pe fiii aborigenilor indieni și pe ai celor care dețineau pământurile. În 1728 s-a căsătorit cu Anne Forster, fiica președintelui Parlamentului irlandez, și un an mai târziu a debarcat în Newport (Rhode Island), cu scopul de a obține ajutor

¹ Preot paroh în Biserica Anglicană (n.tr.)

economic pentru proiectul său și pentru a putea întreprinde călătoria spre Insulele Bermude.

În timp ce aștepta ajutorul economic, care nu a venit niciodată, a achiziționat o fermă și a cumpărat sclavi pe care s-a străduit să îi catehizeze. S-a întors la Londra în 1723 și în Irlanda doi ani mai târziu, atunci când a fost numit episcop de Cloyne. Acolo s-a dedicat investigării calităților medicinale ale apei de gudron, voind să aline suferința locuitorilor din Irlanda, măcinați de epidemii și de foamea care a distrus populația irlandeză în anii 1740–1741. Berkeley a fost un episcop apropiat de oameni, se îmbrăca cu hainele pe care femeile le făceau din cânepa locului. Cu „haine proaste și aspect neîngrijit“, după cum îl descriau unii dintre contemporanii săi, Berkeley era mereu vesel în compania prietenilor săi.

În 1751, moartea primul său copil și cea a lui Thomas Prior, bunul său prieten din copilărie, l-au cufundat într-o tristețe profundă, alinată doar un an mai târziu, odată cu admiterea la Universitatea Oxford a celui de-al doilea copil, George. Gânditorul nostru s-a mutat aproape de spațiul academic universitar din Oxford pentru a-l putea însoți pe băiatul său și pentru a continua cercetările, însă a murit la puțin timp după, pe 14 ianuarie 1753, victimă a unui atac cerebral.

Panoul casei lui George Berkeley în Rhode Island, astăzi muzeu

O operă coerentă, dar neliniștitoare

Berkeley este autorul unei opere nu foarte extinse, bine scrisă și prezentată cu titluri originale. La doar douăzeci și cinci de ani, în 1710, a scris *Tratat asupra principiilor cunoașterii omenești* – cartea cea mai cunoscută a lui. În cuprinsul acesteia respinge scepticismul, idolatria, fatalismul și, bineînțeles, ateismul, în același timp recunoscând succesul științei și nevoia ca religia să se sprijine pe principiile sale. Înainte de *Tratat*, Berkeley publicase deja operele *Arithmetica* și *Miscellanea mathematica* (1707) și *Eseu despre o nouă teorie a vederii* (1709) și, de asemenea, finalizase *Comentariile filosofice* (între 1708 și 1709, deși nu au fost publicate până în 1871). *Trei dialoguri între Hylas și Philonous* (1713), unde combate materialismul și imaterialismul prin intermediul personajelor sale, este considerată o capodoperă în limba engleză și o adaptare, în sensul cel mai pedagogic, a propunerilor pe care Berkeley le face în *Tratat*.

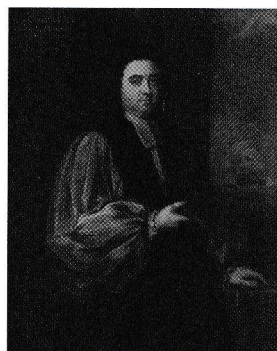
În 1721 a văzut lumina tiparului *De motu* (*Despre mișcare*), un text despre filosofia naturală a cărei finalitate era să facă lumină asupra unor aspecte din teoria lui Newton, pe care îl admira, refuzând propunerile de spațiu și timp absolute, ceea ce l-ar fi apropiat de fizica modernă. În plus, în același an a publicat un *Eseu pentru a preveni ruinarea Marii Britanii*, în care a propus o serie de soluții pentru a combate criza financiară din 1720. În 1732 a publicat *Alcifron sau micul filosof*, opera sa cea mai extinsă și frumoasă, după părerea filosofului italian Augusto Guzzo, șapte dialoguri scrise și plasate într-un fel de comună în Rhode Island, care scot în evidență neliniștea sa din cauza continuei derive spre secularizare.

În 1734 a fost publicat *Analistul, un discurs către un matematician infidel*; în 1735 a urmat *Apărarea liber-gândirii în*

matematică. În aceste scrieri matematice polemizează cu doi mari gânditori ai științei epocii, Edmond Halley și Isaac Newton.

Ultima sa operă importantă, dacă excludem jurnalele de călătorie prin Italia, publicate postum în 1871, are un titlu lung și surprinzător: *Siris, o înșiruire de reflecții și cercetări filosofice asupra calităților apei de gudron și alte teme distincte conectate între ele și care derivă unele din altele*. Cartea, publicată în 1744, descrie calitățile apei de gudron, un soi de elixir despre care Berkeley credea că are capacitatea de a învinge orice fel de boală.

Astfel, autorul nostru începe din tinerețe, nu fără o oarecare îndrăzneală, cu un *Tratat asupra principiilor cunoașterii omenești*, încheind prin a medita despre apa de gudron. Și această traiectorie, de la epistemologie până la alchimie, exprimă într-un mod desăvârșit varietatea pasionantă care a existat în viața lui Berkeley. A fost un cărturar al matematicii, filosofiei, logicii și al literelor și a fost profesor de filosofie, teologie, ebraică și greacă. A trăit la Dublin și Londra și a călătorit prin Franța, Italia și Statele Unite ale Americii; de asemenea, așa cum am observat, a fost rector în Derry și episcopul miciei dieceze din Cloyne, Irlanda. Filantrop, polemist, misionar, conservator, umanist implicat și curajos, așa cum i se cuvine cuiva capabil să discute despre Newton. În mod fundamental, un cărturar încăpățânat, căruia îi plăcea să se joace cu sensul greco-latin al numelor personajelor din operele sale, asociate mereu cu o calitate sau trăsătură. Era un erudit care se străduia

George Berkeley, episcop de Cloyne, într-un portret de Andrea Soldi (1755)

să împărtășească erudiția, fapt deosebit de frecvent în rândul autorilor anglo-saxoni.

Berkeley a participat activ la problematicile epocii sale și s-a identificat cu ea, așa cum viața și opera sa se îmbină ca apa și gudronul. S-a angajat să apere credințele religioase din postulatele filosofice și a rămas în istorie deoarece a sistematizat principiile empiriste formulate de Locke și a deschis drumul care îl va duce pe Hume la limitele acelui empirism. Însă, pe măsură ce vom avansa, vom vedea că e fragmentar și inexactă să îl considerăm pe Berkeley ca fiind doar o punte între Locke și Hume, neluându-i în considerare originalitatea și actualitatea. Trebuie să îl înțelegem în toată complexitatea lui: a fost un episcop anglican, dar irlandez; un empirist ilustru, dar idealist; un liber-cugetător împotriva liber-cugetătorilor și un imaterialist preocupat de materie.

Noii biblioteci de la Trinity College din Dublin i s-a atribuit numele de Berkley deoarece, așa cum el însuși povestea, petrecuse mult timp printre „igrasie și singurătăți mucegăite, fără ca nimic să mă protejeze de rănilile zăpezii care lovea încontinuu fereastra“. Dincolo de acea fereastră și acea igrasie, Berkeley se refugia în siguranța că nu se folosea niciun cuvânt fără vreo idee, nu se discuta despre lucruri despre care nu știm nimic. Poate, așa cum spunea poetul francez Antonin Artaud, e necesar să le dăm cuvintelor importanța pe care o au în vise. Nimic mai contemporan și mai îmbogățitor. Și ingenios, desigur.